

ARTYKUŁY RECENZYJNE

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 79 (2)/2026, s. 179–192

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2026.016>

WIKTORIA ZABOROWSKA*

Płeć w perspektywie imperializmu rzymskiego –
imperializm rzymski przez pryzmat płci

Gendering Roman imperialism, eds. H. Cornwell,
G. Woolf, „Impact of Empire: Roman Empire,
C. 200 B.C.–A.D. 476”, vol. 43, ed. O. Hekster,
Leiden–Boston 2023, ss. 271

Gender from the perspective of Roman imperialism –
Roman imperialism through the lens of gender

Gendering Roman imperialism, eds. H. Cornwell, G. Woolf,
“Impact of Empire: Roman Empire, C. 200 B.C.–A.D. 476”, vol. 43,
ed. O. Hekster, Leiden–Boston 2023, pp. 271

Streszczenie: Artykuł stanowi komentarz do pracy pod redakcją Hanny Cornwell i Grega Woolfa *Gendering Roman imperialism* (2023), poświęconej analizie wzajemnych relacji między rzymskim imperializmem (głównie jego ekspansyjnością) a konstruktem płci. Publikacja wpisuje się w nurt *gender studies*, wykazując, jak podboje

---

* Szkoła Doktorska w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach, ul. Bankowa 14, 40-007 Katowice, wiktoria.zaborowska@us.edu.pl, ORCID: 0009-0001-5805-3880.

doby republiki i wczesnego pryncypatu kształtowały role społeczne, prawo, sferę kulturową oraz płciowość. Autorzy dowodzą, że imperializm dynamicznie transformował postrzeganie kobiecości i męskości, co w artykule uznano za kluczowe dla zrozumienia rzymskiej tożsamości. Praca stanowi istotny głos wzywający do dalszych badań nad prawną i społeczną pozycją kobiet.

Słowa kluczowe: *gender studies*, historia kobiet, seksualność, tożsamość społeczna, konstrukty kulturowe

Abstract: The article provides a commentary on the volume edited by Hannah Cornwell and Greg Woolf, *Gendering Roman imperialism* (2023), which explores the reciprocal relationship between Roman imperialism – primarily its expansionist nature – and gender constructs. Firmly situated within the field of gender studies, the publication demonstrates how the conquests of the Republic and the early Principate shaped social roles, law, the cultural sphere, and gender identity. The authors argue that imperialism drastically transformed perceptions of femininity and masculinity, a process identified in this article as pivotal to understanding Roman identity. The work represents an important call for further research into the legal and social status of women.

Keywords: gender studies, women's history, sexuality, social identity, cultural constructs

Gendering Roman imperialism to publikacja z 2023 r., która gromadzi artykuły nawiązujące do referatów wygłoszonych podczas konferencji o tym samym tytule, która odbyła się w 2016 r. w Londynie¹. Na tom składają się przedmowa oraz 10 artykułów badaczy, realizujących temat w kontekście panujących w starożytności rzymskiej warunków społecznych, ról płciowych, ale również aktywności politycznej wybranych kobiet i przede wszystkim przez pryzmat wpływów kulturowych na te aspekty.

---

¹ Konferencja odbyła się 7–8 czerwca 2016 r. i została zorganizowana przez Institute of Classical Studies przy University of London, School of Advanced Study we współpracy z British Museum, https://ics.sas.ac.uk/sites/default/files/programme-specifications/ICS%20AnnualReport_63_2015-16.pdf (dostęp: 28.08.2025). Publikacja pokonferencyjna: *Gendering Roman imperialism*, eds. H. Cornwell, G. Woolf, Leiden–Boston 2023.

Autorzy przedmowy, a jednocześnie redaktorzy omawianej publikacji – Hannah Cornwell i Greg Woolf² – wyznaczili jasny cel, który jest sukcesywnie realizowany przez nich i innych badaczy: nie tyle znaleźć sposób na ponowne wskazanie kobiecych doświadczeń w imperium z różnych perspektyw, ile wykazać proces zmian w postrzeganiu ról płciowych i ich reprezentacji podczas imperializmu rzymskiego w całym okresie jego trwania. Rzymski imperializm wyznacza pewną cezurę, ponieważ podbój, na którym się opierał, przyczynił się do (zre)definiowania miejsca płci w ówczesnym świecie. Dzięki tym założeniom Cornwell i Woolf wpisali badania nad imperializmem w nurt *gender studies*. Nurt ten, choć zapoczątkowany w latach 80. ubiegłego wieku, nadal jest popularny i stale rozwijany, również przez historyków³. Nie tylko zakłada istnienie płci biologicznych, lecz także uwzględnia płcie kulturowe/społeczne, które – co podkreślają autorzy przedmowy – nie są stałe w swojej formie, ale zmieniają się w zależności od czasu, miejsca, wydarzeń, a najogólniej w zależności od kultury. Redaktorzy tomu zwracają uwagę, że wojny, które są nieodłącznym elementem każdego imperializmu, również miały wpływ na zmiany w postrzeganiu płci, a jednocześnie podkreślają, że celem publikacji nie jest prowadzenie jednostronnej debaty na temat miejsca kobiet w imperium. Celem nadrzędnym jest zgłębienie zagadnienia płci kulturowych, które się kształtowały, zmieniały i na siebie oddziaływały podczas trwania imperializmu rzymskiego. Imperializm zdaniem autorów jest zmiennym systemem władzy („shifting system of power”, s. 4), a imperium powstało oraz było podtrzymywane przez nowe systemy wiedzy („Empire brought into being and was sustained by new systems of knowledge”, s. 4). Zaproponowana definicja opiera się nie tylko na geograficznym ekspansjonizmie Rzymu (zapoczątkowanym w czasach republiki i trwającym mniej więcej do początku kryzysu III w.), lecz przede

---

² H. Cornwell, G. Woolf, *Introduction*, w: *Gendering...*, s. 1–17.

³ J. W. Scott, *A useful category of historical analysis*, „The American Historical Review” 1986, vol. 91, no. 5, s. 1053–1075; D. Musiał, *Kobieta i mężczyzna w świecie antycznym: uwagi o starych sporach i nowych oczekiwaniach*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 26, nr 3, s. 5–22; A. Richlin, *Arguments with silence. Writing the history of Roman women*, Ann Arbor 2014.

wszystkim na aspektach kulturowych, na skutkach oraz doświadczeniach wynikających z tego podboju⁴.

Pierwszy artykuł *The empire of women: How did Roman imperial rule affect the lives of women?* autorstwa Emily Hemelrijk⁵ jest przeglądem doświadczeń kobiet, sprawdzającym, jak rzymski imperializm wpłynął na ich życie. Autorka z jednej strony traktuje kobiety jako jedność, a z drugiej stara się wykazać złożoność ich pozycji i zachodzących zmian w zależności od miejsca tych kobiet w społeczeństwie. W tym celu wydzieliła dwie podgrupy: przedstawicielki elit rzymskich i italskich oraz kobiety wyższych warstw społecznych w prowincjach. Hemelrijk wykazuje, że wskutek rzymskiego imperializmu, z którym łączy się zarówno podbój, jak i zjawisko mieszania się kultur z ludami podbitymi, zmieniła się również sytuacja kobiet w ogóle. Mieszkanki centrum państwa zyskały nowe przywileje. Autorka dowodzi, że to m.in. przez długą nieobecność mężczyzn (spowodowaną służbą wojskową) i ich śmierć na wojnach Rzymianki z czasem uzyskały możliwość posiadania, dziedziczenia i zarządzania majątkiem po spełnieniu konkretnych warunków⁶. Badaczka podkreśla znaczenie zmiany w regulacjach prawnych dotyczących małżeństw, tj. przejście od małżeństwa *cum manu* do *sine manu*⁷. Kobiety z prowincji również zostały

⁴ Por. M. Byra, *Wojna partyjska Trajana (114–117 r. n.e.): punkt zwrotny w dziejach ekspansjonizmu rzymskiego*, Oświęcim 2019, s. 23–54; H. Cornwell, G. Woolf, *Introduction*, s. 4–5.

⁵ E. Hemelrijk, *The empire of women: How did Roman imperial rule affect the lives of women?*, w: *Gendering...*, s. 18–38.

⁶ O zmianach doby republiki: J. K. Evans, *War, women and children in ancient Rome*, London–New York 1991. Hemelrijk we wcześniejszych badaniach podkreślała również wzrost widoczności kobiet (Rzymianek) w przestrzeni publicznej, który był związany z ich zmieniającą się sytuacją prawną, w tym kwestiami obywatelskimi; por. E. A. Hemelrijk, *Hidden lives – public personae: Women and civic life in the Roman West*, Oxford 2015, s. 23; eadem, *The empire of women...*, s. 20–24.

⁷ Więcej nt. sposobów funkcjonowania owych typów związków małżeńskich i ich znaczenia dla kobiet: J. F. Gardner, *Women in Roman law and society*, London 1986, s. 85–109; M. Zabłocka, *Zmiany w ustawach małżeńskich Augusta za panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik prawno-historyczny” 1987, t. 30, nr 1–2, s. 151–178; S. Dixon, *The Roman family*, Baltimore–London 1992, s. 61–83; E. A. Hemelrijk, *Hidden lives...*, s. 22–25.

dotknięte procesem romanizacji, rozumianej jako adaptacja (prawa i kultury) na potrzeby lokalne. Z tego powodu mogły przyjmować modę rzymską (jak na Wschodzie), ale często zachowywały wolność w wyrażaniu swojej tożsamości (dostrzegalne w północnych prowincjach)⁸. Imperializm rzymski bez wątpienia wpłynął na życie kobiet, ale dotknął je w różnym stopniu i na innych płaszczyznach niż mężczyźni.

W rozdziale zatytułowanym *Gendering the funeral: Public obsequies held for elite women in Rome* Ida Östenberg⁹ bada pogrzeby kobiet warstwy senatorskiej, pokazując ewolucję ich statusu oraz (pośmiertnej) roli w publicznych pochówkach. Celem autorki jest wykazanie, że elitarne pogrzeby wspomnianych Rzymianek również były (podobnie do męskich) okazją do pochwały pozytywnych cech zmarłej i prestiżu rodziny (*laudatio funebris*), a w szerszym kontekście służyły do promowania oraz pochwalania tradycyjnych wartości rzymskich¹⁰. Do pierwszych publicznych żeńskich pochówków badaczka zaliczyła pogrzeby Popilii (matki Katulusa) i Junii¹¹, które były przyczynkiem do chwalenia tych postaci, a pośrednio świadczyły o uznaniu wkładu kobiet w budowę imperium.

---

⁸ Autorka wpisuje romanizację w szeroko rozumiany imperializm i jednocześnie stara się wykazać, że dotknęła ona – wbrew twierdzeniom innych badaczy tematu – na szeroką skalę również kobiety; zob. E. Hemelrijk, *The empire of women...*, s. 24–25; por. U. Rothe, *Whose fashion? Men, women and Roman culture as reflected in dress in the cities of the Roman North-West*, w: *Women and the Roman city in the latin West*, eds. E. A. Hemelrijk, G. Woolf, Leiden 2013, s. 24–268.

⁹ I. Östenberg, *Gendering the funeral: Public obsequies held for elite women in Rome*, w: *Gendering...*, s. 39–57.

¹⁰ Cnoty żeńskie były równie istotne co męskie, ponieważ świadczyły nie tylko o świetności żony, ale również jej męża, dlatego wykorzystywano owe pogrzeby do pośrednich pochwał małżonka zmarłej; E. A. Hemelrijk, *Masculinity and femininity in the Laudatio Turiae*, „Classical Quarterly” 2004, vol. 51, no. 1, s. 185–197. Więcej na temat tradycyjnych wartości (cnót) rzymskich kobiet: T. Mikocki, *Zgodna, pobożna, płodna, skromna, piękna... Propaganda cnót żeńskich w sztuce rzymskiej*, Wrocław 1997; D. Mantzilas, „*Laudationes mulierum*”. *Lives and virtues of five exeptional women*, „Carpe Diem” 2017, vol. 2, s. 297–338.

¹¹ Obie kobiety należą do epoki republiki, a o ich pogrzebach (zinterpretowanych przez Östenberg jako publiczne) wspomina m.in. Cyceon w swoim dialogu *O mówcy*: Cic. *De orat.* II, 225; por. I. Östenberg, op. cit., s. 39–44.

Następnie Östenberg analizuje opisy pogrzebów (na podstawie dzieł Plutarcha i Swetoniusza) krewniaczek Juliusza Cezara, które miały stanowić pretekst do jego politycznej (auto)promocji¹². Autorka zauważa, że nawet prywatne mowy pogrzebowe, jak *Laudatio Turiae* czy *Laudatio Murdiae*¹³, zostały stworzone na wzór publicznych mów pogrzebowych, a ostatecznie je również upubliczniono w postaci inskrypcji. Z analiz badaczki wynika, że w schyłkowym okresie republiki publiczne pogrzeby kobiet stanowiły okazję do promowania nie tylko honorów rodziny, ale również poglądów i zamiarów politycznych mężczyzn z ich otoczenia. Były one też przestrzenią, w której rozpowszechniano pożądane, tradycyjne cnoty żeńskie, a te z kolei były niezbędne do kształtowania rzymskiej tożsamości i systemu wartości w dobie imperializmu.

Lewis Webb i Lovisa Brännstedt w rozdziale *Gendering the Roman triumph: Elite women and the triumph in the Republic and early Empire*¹⁴ skupiają się na analizie roli i miejsca kobiet rodzin senatorskich w reprezentacji rzymskich podbojów (w przestrzeni publicznej podczas pochodów triumfalnych oraz w przestrzeni rodzinnej – kwestia imion i pochodzenia przodków). W tym celu badają: 1) obecność niezamężnych córek Rzymian w ich wozach triumfalnych (*currus*) podczas pochodów; 2) zjawisko przyjmowania przez kobiety imion triumfalnych (*cognomina ex victis gentibus*)¹⁵; oraz 3) znaczenie matrylinearnych masek przodków (*imagines maiores*). Triumfalne maski przodków były istotne dla identyfikacji i wy-

¹² Mowa o pogrzebie jego ciotki Julii i żony Kornelii.

¹³ Więcej na temat analizy tych dwóch mów pogrzebowych: H. Lindsey, *The Laudatio Murdiae. Its content and significance*, „Latomus” 2004, vol. 63, fasc. 1, s. 88–97; M. Jońca, *Laudatio Turiae – rzymska mowa pogrzebowa ku czci żony. Język, polityka, prawo*, Poznań 2011; L. Fontana, *Laudatio Turiae e propaganda augustea: quando anche la morte è politica*: (CIL VI, 1527; 31670; 37053; VI2, 41062; ILS 8393; FIRA III, 69), Milano 2020.

¹⁴ L. Webb, L. Brännstedt, *Gendering the Roman triumph: Elite women and the triumph in the Republic and early Empire*, w: *Gendering...*, s. 58–95.

¹⁵ Autorzy skupiają się na zjawisku przyjmowania przez kobiety imion triumfalnych męskich przodków, ale tylko do 28 r. n.e. Ciekawe natomiast byłoby zbadanie tego precedensu w późniejszym okresie cesarstwa. Intrygujące jest przeanalizowanie, czy w dobie rozwiniętego pryncypatu występowały *cognomina ex victis gentibus*, a jeśli

kazania pochodzenia znamienitych rodów – również kobiet – w dobie republiki i wczesnego cesarstwa. Znaczenie *imagines* i występowanie motywów triumfalnych potwierdzają zdaniem autorów pogrzeby sześciu kobiet z elit rzymskich, datowanych na lata od ok. 102 r. p.n.e. do 28 r. n.e.¹⁶ Przyjmowane przez Rzymianki imiona triumfalne męskich krewnych¹⁷, poświadczone w źródłach literackich oraz epigraficznych, nie tylko służyły do identyfikacji owych kobiet, lecz także włączały je w triumf ich krewnych. Autorzy starali się wykazać, że kobiety w podobny sposób uczestniczyły w celebrowaniu rzymskich podbojów w dobie zarówno republiki, jak i wczesnego cesarstwa¹⁸, chociaż w okresie pryncypatu triumf stał się zarezerwowany dla członków rodziny cesarskiej. Niemniej kobiety były częścią rzymskiego triumfu (zarówno jako uczestniczki, jak i jego beneficjentki), a ten był nieodzownym elementem imperializmu rzymskiego.

W czwartym artykule pt. *Gender formation in the formation of empire* Richard Alston¹⁹, na podstawie analizy zjawiska rozpowszechniania publicznego wizerunku Liwii, rozpatruje proces zmian w postrzeganiu płci zachodzący w wyniku rzymskich podbojów. Autor podkreśla znaczenie okresu augustowskiego jako czasu, kiedy w państwie nasiliła się relacja

---

tak, to czy również można je przypisać do udziału kobiet w triumfie, jak w odniesieniu do początków cesarstwa to robią Webb i Brännstedt.

¹⁶ Mowa o pogrzebach republikańskich wspomnianych już Popilii i Junii, a także Julii, Tertii Junii, Oktawii oraz Liwii; L. Webb, L. Brännstedt, op. cit., s. 76–79.

¹⁷ Więcej na temat żeńskich imion i praktyk onomastycznych w dobie imperializmu rzymskiego w ogóle: J. Linderski, *The surname of M. Antonius Creticus and the cognomina ex victis gentibus*, „Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik” 1990, Bd. 80, s. 157–164; M. Kajava, *Roman female praenomina. Studies in the nomenclature of Roman women*, Rome–Helsinki 1994; B. Salway, *What’s in a name? A survey of Roman onomastic practice from c. 700 B.C. to A.D. 700*, „The Journal of Roman Studies” 1994, vol. 84, s. 124–145; V. Dieci, *La Tradizione Dei Cognomina Ex Virtute Dalle Origini Repubblicane All’età Augustea*, Alessandria 2024.

¹⁸ Badacze wymieniają kilka niezamężnych kobiet, które miały być obecne w wozach triumfalnych ich ojców, a są to Kornelia z siostrą Kornelią, Klaudia (westalka), Julia (córka Augusta), Julia Agrypina (znana jako Agrypina Młodsza, córka Germanika), Julia Druzylla (córka Germanika); por. L. Webb, L. Brännstedt, op. cit., s. 65–73.

¹⁹ R. Alston, *Gender formation in the formation of Empire*, w: *Gendering...*, s. 96–127.

między płcią a imperializmem, a dwór cesarski zaczął wyraźniej eksploatować kobiety w przestrzeni publicznej²⁰. Swoje badania stara się oprzeć na wypracowanych teoriach postkolonializmu, rozumianego jako sieć powiązań (i ich konsekwencje) władzy oraz wiedzy między metropolią a koloniami – i wpisać je w realia świata antycznego²¹. Alston analizuje znane rzeźby z wizerunkiem Liwii, które stanowią wyraz propagandy rodzinnej Augusta. Zauważa, że w tym okresie państwo, jego pomyślność i wewnętrzną harmonię zaczęto utożsamiać z rodziną cesarską. Promowanie Liwii jako matki oraz żony w wymiarze politycznym oznaczało stworzenie z niej reprezentantki porządku oraz gwarantki ciągłości imperium. Jej postać jako pierwsza – zdaniem Alstona – stała się egzemplifikacją zależności między władzą, płcią a imperializmem rzymskim, ale warto nadmienić, że ten schemat był powielany przez kolejnych cesarzy uprawiających politykę dynastyczną²². Przybliżanie ludowi rzymskiemu kobiet z kręgu rodziny cesarskiej, szczególnie w roli żony (*uxor*), ale przede wszystkim matki (*mater*), pozwalało promować w imperium pożądane (rzymskie) cechy kobiece.

---

²⁰ Alston wykorzystuje w tym celu badania Hemelrijk, uwidaczniające wzrost widoczności kobiet w sferze publicznej (rozumianej jako sfera religijna – kultury, w tym cesarskie, ale również fundacje publiczne i posągi niecesarskie) w czasach Augusta; por. E. A. Hemelrijk, *Hidden lives...*, passim; R. Alston, op. cit., s. 105–110.

²¹ Badania postkolonialne skupiają się na analizie tego, w jaki sposób kolonializm oraz imperializm (u)kształtowały sposoby konstruowania tożsamości czy narracji historycznych. Ich pierwotnym celem była dekonstrukcja eurocentrycznych modeli historii i przywrócenie głosu podmiotom skolonizowanym; zob. E. Said, *Orientalism*, New York 1978; D. Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*, Princeton 2000.

²² Przykładowe opracowania na temat polityki dynastycznej cesarzy rzymskich: A. Kluczek, *Polityka dynastyczna w Cesarstwie Rzymskim w latach 235–284*, Katowice 2000; L. de Blois, *Image and reality of Roman imperial power in the third century AD*, London–New York 2019; J. C. Fischer, *Power and propaganda in the large imperial camoes of the early Roman Empire*, New York 2024. Są to jednak prace osadzone w bardziej tradycyjnej metodologii dotyczącej miejsca kobiety w świecie antycznym. Interesujące byłoby przebadanie (być może zmieniającej się) pozycji kobiet późnego cesarstwa przez pryzmat imperializmu rzymskiego.

Tekst autorstwa Michaela J. Taylora *Conquest and continence: Roman sexual politics at the dawn of empire*²³ dotyczy rzymskiej polityki nakazującej wstrzeźliwość seksualną żołnierzom. Na podstawie analizy źródeł literackich badacz zauważa, że ówcześni pisarze w owej wstrzeźliwości upatrywali sukcesy militarne imperium²⁴. Taylor skupia się na praktykach seksualnych doby średniej republiki, ze szczególnym uwzględnieniem skandali związanych z nadużyciami władzy w stosunku do niewolników. Te z kolei stwarzały coraz większe problemy dla rodzin arystokratycznych. Chociaż powściągliwość seksualna żołnierzy była pożądana, autor podkreśla, że gwałty podczas plądrowania wojsk były problematyczne, ale nieuniknione („By the Julio-Claudian dynasty, rape was conquest and sexual domination conceptualized political control”, s. 130)²⁵. Imperializm rzymski opierał się na polityce podboju, z którą łączyła się aktywność seksualna żołnierzy, a to w konsekwencji doprowadziło do odejścia od „politics of civic restraint that characterized the Republican elite”, czego ostatecznym wyrazem ma być naruszenie przez Juliusza Cezara „traditional sexual <mores> of the Roman civic elite”²⁶.

Louise Revell w artykule *The limits of cultural change? Romanization and gender in the Roman West*²⁷ porusza kwestie związane ze zmianami

---

²³ M. J. Taylor, *Conquest and continence: Roman sexual politics at the dawn of Empire*, w: *Gendering...*, s. 128–145.

²⁴ Taylor, opisując praktyki seksualne, regulacje społeczne oraz moralne oczekiwania wobec elit republikańskich, powołuje się na przekazy czterech starożytnych pisarzy i je interpretuje: Waleriusza Maksymusa, Aulusa Gelliusa, Polibiusza oraz Plutarcha; zob. *ibidem*, s. 130.

²⁵ Więcej na temat gwałtów rzymskich żołnierzy podczas podboju: S. Phang, *The marriage of Roman soldiers (13 B.C. to A.D. 235)*, Leiden 2001, s. 139, 251–261; S. Dillon, *Women on the columns of Trajan and Marcus Aurelius and the visual language of Roman victory*, w: *Representations of war in ancient Rome*, eds. S. Dillon, K. Welch, New York 2006, s. 244–271.

²⁶ Autor nawiązuje w tym miejscu do romansu Juliusza Cezara z Kleopatrą VII przy równoczesnym podtrzymywaniu małżeństwa wodza w Rzymie; M. J. Taylor, *op. cit.*, s. 143.

²⁷ L. Revell, *The limits of cultural change? Romanization and gender in the Roman West*, w: *Gendering...*, s. 146–164.

w postrzeganiu płci na podbitym przez Rzym Zachodzie²⁸. Na podstawie analizy źródeł archeologicznych autorka argumentuje, że rodziny w prowincjach zachodnich funkcjonowały inaczej niż na pozostałych obszarach imperium. Jak polityka, ekonomia czy wojskowość były pod silnymi wpływami rzymskimi, tak przestrzeń rodzinna wydaje się bardziej niezależna. Na podstawie analizy epitafiów pogrzebowych zmarłych dzieci badaczka wykazuje silne eksponowanie roli kobiet i starszych członków rodziny w prowincjach zachodnich (szczególnie na Półwyspie Iberyjskim)²⁹. Revell stawia otwarte pytanie o wpływ żądań imperializmu rzymskiego na kobiety w prowincjach, wyrażając jednocześnie nadzieję na rozwój badań nad zmieniającą się sytuacją kobiet, które do tej pory w literaturze przedmiotu miały być marginalizowane.

Siódmy rozdział tomu autorstwa Julii Wilker zatytułowany „*Sociae et amicae populi Romani*”: *Women and the institution of client kingship*³⁰ dotyczy tzw. królowych klienckich z doby wczesnego pryncypatu. Autorka zalicza do nich pięć kobiet (Teutę, Kleopatę VII, Dynamis, Pytodoris i Kartymandę). Wilker na podstawie źródeł literackich omawia sprawowanie przez nie władzy i ich relacje z Rzymem, zauważając, że o ile były one akceptowane na poziomie lokalnych społeczności oraz wykazywały się lojalnością wobec cesarstwa, o tyle ich płeć nie determinowała charakteru stosunków politycznych³¹, ale jednocześnie podkreśla krytyczny stosunek

²⁸ Zainteresowania naukowe badaczki krążą wokół kwestii wpływu romanizacji na identyfikację oraz zachowanie niezależności przez kultury podbite w wyniku imperializmu rzymskiego na zachodzie Europy; por. np. eadem, *Roman imperialism and local identities*, New York 2009; eadem, *Ways of being Roman: Discourses of identity in the Roman West*, Oxford 2016.

²⁹ Rodziny z zachodnich prowincji wydają się nie powielać modelu rzymskiej *domus* (jako komórki społecznej), na której czele stał *pater familias*; por. R. P. Saller, *Familia, domus and the Roman conception of the family*, „Phoenix” 1984, vol. 38, no. 4, s. 336–355; idem, *Pater familias, mater familias, and the gendered semantics of the Roman household*, „Classical Philology” 1999, vol. 94, no. 2, s. 182–197; L. Revell, *The limits...*, s. 157–159.

³⁰ J. Winkler, *Sociae et amicae populi Romani: Women and the institution of client kingship*, w: *Gendering...*, s. 165–184.

³¹ Autorka – na podstawie interpretacji źródeł literackich – wykazuje, że przedstawiciele władzy imperialnej (w tym sam August) nie uznawali płci żeńskiej wład-

do nich autorów łacińskich³². Winkler wskazuje również proces tworzenia się „female networks” (s. 172), a więc integrowania królowych z kobietami rodziny cesarskiej, za przykład podając m.in. relacje Liwii z Dynamis, Pytodoris czy Salome³³. Artykuł dotyczy też innego aspektu stosunków imperium ze Wschodem – traktowania wszystkiego, co obce, egzotyczne, przez pryzmat stereotypów, również płciowych. Zdaniem autorki imperializm rzymski wpłynął także na treść przekazu zachowanych źródeł, które krytykują (lub jak woli Wilker: dyskryminują) kobiety u władzy.

Sanna Joska w tekście *Female patronage and the reuse of imperial iconography in the Antonine age*³⁴ opisuje praktyki wykorzystywania wizerunków dzieci rodziny Antoninów przez elity prowincjonalne jako „tools in Rome’s imperialist pursuits” (s. 197), uwzględniając w tych działaniach patronat kobiet nad budynkami publicznymi lokalnych społeczności. Autorka analizuje sposoby, w jakie ta praktyka mogła przenikać się z lokalnym postrzeganiem płci. Joska omawia (domniemane) patronaty Eurydyki, Papiany i Regilli, podkreślając podobieństwa ich mecenatu. Najważniejszym wspólnym mianownikiem jest jednak fakt, że fundacje te zostały zrealizowane dzięki współpracy małżeńskiej lub rodzinnej, po-

---

czyn za przeszkodę korzystnej współpracy Rzymu z królestwami zależnymi; ibidem, s. 166–170.

³² Warto zwrócić uwagę, że postacie kobiece w źródłach historiograficznych i moralizatorskich były zazwyczaj przedstawiane w negatywny sposób – często wykorzystywano je do pośredniej krytyki ich męskich krewnych lub jako egzemplifikację określonych (często) negatywnych cech; zob. A. Richlin, *Writing women into history*, w: *A companion to ancient history*, ed. A. Erskine, Malden–Oxford 2009, s. 146–153; A. A. Kluczek, *Gallien w Historia Augusta, czyli sordidissimus feminarum omnium*, w: *Płeć i władza w kontekstach historycznych i współczesnych*, red. M. A. Kubiaczyk, F. Kubiaczyk, Gniezno 2014, s. 53–68; D. Musiał, *Messalina, czyli w niewoli stereotypu*, w: *Kobiety i władza w czasach dawnych*, red. B. Czwojdrak, A. A. Kluczek, Katowice 2015, s. 33–42; eadem, *Bona Matrona. O znaczeniu przykładu w konstruowaniu wizerunku idealnej Rzymianki*, „Ethos” 2016, t. 29, nr 2, s. 129–141.

³³ Miały one wykorzystywać swoje przyjacielskie relacje z żoną Augusta, by ta interweniowała (zarówno w sprawach osobistych, jak i politycznych) w ich imieniu u princepsa; J. Winkler, op. cit., s. 172–179.

³⁴ S. Joska, *Female patronage and the reuse of imperial iconography in the Antonine age*, w: *Gendering...*, s. 185–202.

nieważ żadna nie powstała bez udziału męskiego krewnego wspomnianych kobiet³⁵. Niemniej zauważalna jest korelacja między imperializmem a owymi fundacjami, które nie tylko akcentowały więzi między rodzinami fundatorów a rodziną cesarską³⁶, ale również promowały politykę ciągłości władzy, przez włączenie wizerunków dzieci rodziny cesarskiej³⁷.

W dziewiątym artykule tomu pt. *Foreign silk on Roman bodies: Gender, wealth and empire in the metropole* Lisa Pilar Eberle³⁸ analizuje zależność między moralizatorskimi źródłami o szatach jedwabnych jako wyrazie zbędnego luksusu a zmieniającymi się realiami społecznymi. Według pisarzy antycznych wczesnego pryncypatu noszenie jedwabiu przez Rzymian (zarówno mężczyzn, jak i kobiety) było niezgodne z koncepcją tradycyjnych cnót (*virtus* i *pudor*)³⁹. Autorka zauważa, że od I w. n.e., w wyniku podboju i związanej z nim wymiany kulturowej, w Rzymie coraz popularniejsze stawały się szaty wykonane z jedwabiu, co wzmocniło działalność moralizatorską pisarzy, którzy zgodnie podkreślali, że noszenie go jest równoznaczne z cudzołóstwem⁴⁰. Eberle stara się jednak wykazać, że już w I w. zaczął się proces zmian w świadomości oraz moral-

³⁵ Ibidem, s. 188–193.

³⁶ O istotnej roli lokalnych elit w pośredniczeniu przekazywania komunikatów między cesarzem a ludnością prowincji: C. Ando, *Imperial ideology and provincial loyalty in the Roman Empire*, Berkeley–Los Angeles–London 2000, s. 58–59.

³⁷ W tym kontekście szczególną uwagę należy zwrócić na okres Antoninów, ponieważ to za ich czasów zaczęto silnie eksponować cesarskie dzieci i personifikację płodności na monetach – *Fekunditas*; T. Mikocki, op. cit., s. 171–196; S. Joska, op. cit., s. 185–188.

³⁸ L. P. Eberle, *Foreign silk on Roman bodies: Gender, wealth and empire in the metropole*, w: *Gendering...*, s. 203–222.

³⁹ Autorka powołuje się na prace pisarzy późnej republiki i wczesnego pryncypatu, przede wszystkim Pliniusza Starszego, Tacyty oraz Senekę.

⁴⁰ Jedwab miał być tkaniną wschodnią, charakterystyczną dla ludów podbitych tudzież barbarzyńskich i w ten sposób miano postrzegać Rzymian noszących szaty z tego materiału; ibidem, s. 206, 209–214. Niemniej wymiana kulturowa – również na poziomie tekstylnym – była faktycznie dwukierunkowa, a więc Rzymianie również mieli wpływ na zmiany w strojach mieszkańców prowincji; zob. Z. Kaczmarek, *Ubiór czyni Rzymianina? Styl życia, foluszniczy i romanizacja rzymskiej prowincji Panonii (I–III wiek n.e.)*, „Studia Europaea Gnesnensia” 2020, t. 21, s. 19–35.

ności mieszkańców cesarstwa. Jedwab stanowił symbol sukcesu, potęgę militarnej imperium, ale również był rzeczywistym wyróżnikiem świadczącym o wzbogacającym się społeczeństwie (w rozumieniu elit politycznych) rzymskim w wyniku imperializmu.

Ostatni rozdział autorstwa Alison Keith „*Seruitium amoris*”: *Slavery and imperialism in Roman erotic elegy*⁴¹ analizuje, w jaki sposób i w jakim stopniu łacińscy pisarze elegii miłosnych przyczynili się do budowania Imperium Romanum. Autorka zwraca uwagę, że tylko pozornie poeci unikają konotacji z imperializmem, a ich dzieła są pełne metafor i odniesień do rzymskiego podboju. Badania opierają się na ustaleniach Heikkiego Solina⁴², uważającego, że greckie imiona bohaterów wskazywały na ich niewolnicze pochodzenie (ale niekoniecznie na osobę etnicznie grecką), oraz na argumentacji Sharon James, podkreślającej, że kochanka łacińskiej poezji miłosnej przypomina „high-priced Greek courtesan familiar from new comedy” (s. 228)⁴³. Założenia te pozwoliły Keith wywnioskować, że bohaterki elegii Owidiusza czy Tibullusa zostały w wyniku podboju sprowadzone ze Wschodu do Rzymu. Zdaniem badaczki w ten sposób autorzy, którzy z różnych powodów nie potrafili faktycznie uczestniczyć w budowie imperium, starali się zrekompensować swoją niemoc poprzez onomastyczne zabiegi zastosowane w swojej poezji miłosnej. Według Keith celem ich poematów było podkreślenie przyjemności korzystania ze zdobyczy (w tym niewolnic-kochanek) imperializmu rzymskiego.

Rebecca Flemming opatrzyła książkę posłowiem o wdzięcznym tytule *Afterword: More gendering Roman imperialism*⁴⁴, w którym zwraca uwagę na ważność rodzin Cesarstwa Rzymskiego dla kształtowania się koncepcji

---

⁴¹ A. Keith, *Seruitium amoris: Slavery and imperialism in Roman erotic elegy*, w: *Gendering...*, s. 223–246.

⁴² Heikki Solin większość swoich badań poświęcił starożytnej onomastyce, za główne (ale nie jedyne) źródło uznając materiał epigraficzny. Odnośnie do omawianych powyżej ustaleń onomastycznych zob. H. Solin, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personenamen in Rom*, Helsinki 1971.

⁴³ Por. S. L. James, *Learned girls and male persuasion: Gender and reading in Roman love elegy*, Berkeley–Los Angeles–London 2003.

⁴⁴ R. Flemming, *Afterword: More gendering Roman imperialism*, w: *Gendering...*, s. 247–264.

płci, jednocześnie uzasadniając istotę włączenia badań nad imperializmem w nurt *gender studies*. Flemming omawia zmiany w rzymskim prawodawstwie dotyczące regulacji małżeństw, ze szczególnym uwzględnieniem *conubium*, a więc zdolności do poślubienia kobiety zgodnie z prawem⁴⁵. Całość sprowadza się do wniosku, że tak jak mimo zmian status prawny mężczyzn był klarowny, tak zróżnicowana, dynamiczna oraz zawiła sytuacja prawna odnosząca się do obywatelstwa rzymskich kobiet nadal nie została w pełni zbadana. Posłowie jest równocześnie apelem do historyków o wzmożenie badań nad kwestią płci w kontekście imperializmu i odwrotnie – nad imperializmem przez pryzmat płci.

Gendering Roman imperialism to publikacja gromadząca badania, które starają się analizować imperializm rzymski przez pryzmat płci (*gender*) i płcie przez pryzmat imperializmu. Autorzy na podstawie źródeł różnych kategorii zgłębiają status, rolę, zróżnicowanie czy zmiany w postrzeganiu i funkcjonowaniu płci w Imperium Romanum od czasów republiki po wczesny pryncypat. Wszystkie analizy potwierdzają jedno – imponujący wpływ podboju na zmiany (polityczne, prawne, kulturowe oraz społeczne) w postrzeganiu oraz rozumieniu konstruktu płci przez Rzymian.

---

⁴⁵ *Conubium* oznaczało zdolność obojga partnerów do zawarcia legalnego małżeństwa, ale warto zauważyć, że posiadanie obywatelstwa nie świadczyło o posiadaniu owej zdolności. Więcej na temat *conubium* jako podstawy legalizacji małżeństwa i sposobów jego zdobywania: S. Phang, op. cit., s. 9–10; S. T. Roselaar, *The concept of conubium in the Roman Republic*, w: *New frontiers. Law and society in the Roman world*, ed. P. J. du Plessis, Edinburgh 2013, s. 102–122.